

Türk Edebiyatı'nda Hilye-i Nebevî Türünün Doğuşu Gelişimi ve Sebepleri

Zülfikar GÜNGÖR

Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Hilye-i Nebevîler, Hz. Peygamber'in bir insan olarak nasıl nasıl bir yaratılışa sahip olduğunun anlatıldığı eserlerdir. Hilye ile ilgili ilk bilgiler, başta Hz. Ali olmak üzere önde gelen sahabeye tarafından rivayet edilmiştir. Önceleri hadis, siyer, şemâî türü eserlerde yer alan bilgiler zamanla müstakîl eserlerde toplanmıştır. Edebiyatımızda XVI. yüzyıldan itibaren mensur, manzum ve levha türü hilye-i Nebevîler ortaya çıkmıştır. Hilye-i Nebevî türüyle ilk manzum eser, Şerîfi mahlaslı bir şairimize aittir.

Milletimizin İslâm dinini seçmesi hem Türk tarihi hem de İslâm tarihi açısından son derece önemli bir olaydır. Kendi ruh yapılarına uygun olan bu din milletimizin hayatında çok köklü değişimlere sebep olmuştur. Türk milletinin siyasi, iktisadî, îlmî ve sosyal hayatı İslâm dininin ilke ve prensiplerine uygun olarak şekillenmeye başlamıştır. Toplumların aynası olarak kabul edilen edebiyat alanında da bu değişime paralel olarak yeni dinî-edebî türler ortaya çıkmıştır.¹

Başta Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler, kelam, akaid, siyer, tasavvuf vb. dinî ilimlerin kaynaklık ettiği dinî-edebî türlerimiz² içinde konusu Hz. Muhammed'le ilgili olanlar oldukça fazladır. Mevlit, siyer-i Nebi, na't, esma-i Nebi, hicret, miraciyye, gazavat-ı Rasul, kırk-yüz-bin hadis tercüme ve şerhleri Türk Edebiyatı'nda Hz. Peygamberle ilgili türlerdendir. Bunların yanı sıra hilye-i Nebevîler de Peygamberimizi konu alan dinî-edebî türlerimizden birisidir.³

1 Edebiyatımızdaki dinî-edebî türler ve eserler için bk. Agah Sırrı Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (TDAY) Belleten 1972*, Ankara 1989, ss. 35-80; Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatı'nda Manzum Dinî Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, ss. 348-365.

2 Dinî-edebî türlerimizin kaynakları hakkında bk. Agah Sırrı Levend, "İslâmî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları", *TDAY Belleten 1971*, Ankara 1989, ss. 159-194.

3 Hz. Peygamber'le ilgili dinî-edebî türler hakkında bk. Agah Sırrı Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", ss. 51-69 ve Âmil Çelebioğlu, agm., ss. 356-361.

1. Hilye Kelimesinin Lugat ve İstilah Anlamı

Arapça bir isim olan hilye kelimesine Arap diliyle ilgili sözlüklerde⁴ süs, bezek, vasıflandırmak, nitelendirmek, yaratılış, sûret, sıfat, değerli taşlar ve madenlerle yapılmış süs ve insanın dış görünüşü gibi manalar verilmiştir.

Türkçe sözlüklerden *Lehce-i Osmâni*'de "hilye: Zînet-i çehre, sûret, hey'et. Hil-ye-i Şerife: Ta'rîf-i eşkâl-i Resûl aleyhi's-selâm."⁵ şeklinde ve *Kâmûs-i Türkî*⁶ de süs, zînet, zîb, sıfat-ı hasene, sûret-i hasene gibi sözlük anımları verildikten sonra, "Fahr-i kâinât Efendimizin evsâf-ı mübârekesi ve bundan bahsedeni kitab: Hil-ye-i Hâkânî." ifadeleriyle kelimenin dilimizde kazandığı istilahî anlam verilmiştir. *Türk Lugati*'nda da aynı şekilde, insanın medâr-ı temâyüzü olan evsaf-ı hâriciyesi, zinet, süs, bezek gibi lugat anımlarının yanı sıra, "hilye-i şerife -tavşîfi- Cenâb-ı Nebiyy-i muhteremin evsâf u secâyâ-yı âliyesini hâvî kitap ve levha"⁷ istilahî anlamı da kaydedilmiştir. Bir başka Türkçe sözlükte ise; yukarıda kaydedilen lugat anımlarının yanı sıra, "Hz. Muhammed'in mübarek vasıflarını ve güzelliklerini anlatan manzum veya mensur eser" ve "hilye-i şerif : Hz. Muhammed'in yazı ile yapılmış portresi"⁸ cümleleriyle kelimenin istilahî manası kaydedilmiştir.

Bir manzum hilyede geçen şu beyit de hilye kelimesinin istilahî anlamını açıklamaktadır:

*"Hilyenin ma'nâsı ey büsn-i melek
Vücûd-ı Nebi'nin ta'rifi demek "⁹*

Hilye kelimesi istilahî anlamı içерdiği durumlarda; hilye-i şerif, hilye-i saadet, hilye-i nebî veya hilye-i nebevî gibi tamlamalar şeklinde de kullanılmaktadır. Hz. Peygamber'in dışında; diğer peygamberler, dört halife, aşere-i mübeşsere, Hz. Hasan ve Hüseyin ve tasavvuf büyüklerinin bedenî ve ahlâkî özelliklerinden bahseden eserlere de hilye denmektede ve bunlar da *Hilye-i Enbiyâ*, *Hilye-i Çâr-yâr-ı Güzîn*, *Hilye-i Aşere-i Mübeşsere*, *Hilye-i Haseneyn*, *Hilye-i Evliyâ* şeklinde ifade edilerek Hilye-i Nebevîlerden ayırt edilmektedir.

2. Edebiyatımızda Hilye-i Nebevi Türünün Doğuşu ve Gelişmesi

Kur'ân-ı Kerim'de, âlemlere rahmet olarak gönderildiği¹⁰ bildirilen, ahlâkî gü-

4 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (I-VII), Kahire trs., c. II, s. 985; Ahmed ez-Zâvî et-Tâhir, *Tertibü'l-Kâmûsü'l-Muhît* (I-III), Kahire 1970, c. I, s. 701; Luis Ma'lûf, *el-Münçid*, Lübnan 1984, s. 150.

5 Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmâni*, hzl. Prof. Dr. Recep Toparlı, Ankara 2000, s. 642.

6 Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1987, s. 558.

7 Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lugati* (I-III), İstanbul 1928, c. II, s. 563.

8 Ferit Develloğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1978, s. 442.

9 Aşık Kadî, *Hilye-i Şerif*, vr. 3b.

10 21 Enbiyâ/107.

zelliği ile övülen¹¹ ve Müslümanlar için en güzel örnek (usve-i hasene)¹² gösterilen Hz. Muhammed (s.); daha peygamber olmadan önce, yaşadığı toplum fertleri tarafından da el-Emin (güvenilir) olarak nitelenmiş bir şahsiyettir. O, sahip olduğu maddî-manevî güzellikler nedeniyle herkesin takdirini kazanmış ve müminler, kendi canları dahil, sahip oldukları her şeyden çok onu sevmışlardır.

Hz. Peygamber'i dünya gözüyle gören ve ona inanan sahabeye neslinin sevgisi, "anam babam sana feda olsun (fidâke ebî ve ümmî)", sözleriyle sembolleşmiştir. Bu sevgi; Rasulullah'ın vefatı sırasında yaşları küçük olduğu için onu iyi hatırlayamayan genç sahabeler ile, peygamberlerini dünya gözüyle görmeden inanan müminlerin gönüllerinde bir hasrete, bir özleme dönüşmüştür. Bu duyu inananları, Peygamberlerinin hayatını bütün safhalarıyla tanıtmaya ve onu örnek almaya yöneltmiştir. Bunun neticesinde Peygamberimizin hilyesi ile ilgili bilgiler de derlenmeye ve konuya ilgili eserler yazılmaya başlanmıştır.

Siyer edebiyatının bir kolu¹³ olan Hilye-i Şerife ile ilgili müstakil eserlerin edebiyatımızdaki ilk örnekleriyle ancak XVI. yüzyılda karşılaşıyoruz. Hilye konusunda müstakil eserler yazıldından önce Arap Edebiyatı'nda olduğu gibi, bizde de konuya ilgili bilgilere Siyer-i Nebîler, Mevlid-i Nebîler, Şemâiller ve bazı dinî mesnevîlerde rastlamaktayız.

Süleyman Çelebi (ö. 825/1422), Bursa'da 812/1409 tarihinde nazm ettiği *Vesileti'n-Necât* adlı mevlidinin "Ba'zı evsaf-ı Muhammed Mustafa aleyhi's-salâtü ve's-selâm"¹⁴ başlıklı bölümünde yeralan,

*"Tal'ati meymûn idi vü meh-cebin
Hirmen-i büsninde Yusuf hûše-çin"*

*"Gönli alçagini vü kadri celîl
Sözleri şîrîn cemâli key cemîl"*

beyitleriyle Hz. Peygamber'in hylesine dair bazı özellikleri zikretmiştir. Aynı eserin "Fi beyâni mu'cizâtı'n-Nebiyy sallallâhu aleyhi ve sellem"¹⁵ başlıklı bölümünde ise şu beyitlerle hilye-i Nebî'ye ait nitelikleri kaydetmiştir:

11 68 Kalem/4.

12 33 Ahzab/21.

13 Edebiyatımızda siyeler konusunda bir doktora tezi hazırlayan Massad Süveylim, mevlid manzumeleri, mi'raciyesler, hicret-nâmeler, esmâ-i şerifeler, neseb-i şerifler, mu'cizât-ı nebîler, gazavât-ı nebîler, delâil-i nübüvvet, şemâil-i şeriflerin yanı sıra hilye-i şerifleri de siyer edebiyatının kolu olarak saymaktadır. Bk. Massad Süveylim Ali el-Shaman, *Türk Edebiyatı'nda Siyeler ve İbn Hisâm'ın Siyerinin Türkçe Tercümesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1982, ss. XXI-XXIV. Biz de Süveylim'in bu tasnifine katılıyoruz.

14 Süleyman Çelebi, *Mevlid*, hzl. Dr. Necla Pekolcay, İstanbul 1992, ss. 119-123.

15 Aynı eser, ss. 100-107.

*"Evvələ ol kim mübârek cisminün
Gölgesi düşmezdi yire resminün"*

*"İncü dişleri şu 'âmdan gice
İgne düşse bulnurdu iy boca"*

*"Sadri nûrından karangu giceler
Yolda yûrirdi yiğitler kocalar*

*Hem nûbiüvvet mübr'anun zahrindadı
Halkı ol mübârile Hakk'a ündedi*

*Tokinicak saçına bâd-i sabâ
Misk ü anberden tolar idi havâ"*

*"Tırnagi olurdu hem dür्र-i semîn
Cem' iderdi anı ümmü'l-mü'minîn"*

Âmil Çelebioğlu, 842/1438-1439'da yazılmış olan Arif'in *Vefâtü'n-Nebî* adlı mesnevîsında, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in evsafını anlatlığı bir bölümün olduğunu kaydetmiştir.¹⁶ Bu örnekler hilye ile ilgili muhtasar bilgilerdir. Hilye türü ile ilgili müstakil eserler yazılmadan önceki en geniş bilgi ise tesbitimize göre, Yazıcıoğlu Muhammed Bican (ö. 855/1451) tarafından yazılan ve manzum bir siyer olan *Muhammediyye*¹⁷ adlı eserde verilmiştir. Bu eserin "Faslûn fi Sifâtu'n-Nebî" başlıklı bölümünden ilgili kısımları, müstakil hilyelerin gelişim sürecine örnek olması bakımından vermeyi uygun görüyoruz.

*"Orta boylu absen idi kâmeti
Ne katı ebyâz ne esmerdi katı*

*Ne kwircik ne saçtı uzun idi
Cismi absen bey'eti mevzûn idi*

*Hiç sinek konmazdı derler yüzüne
Gölgesi düşmezdi yerler yüzüne*

*Zîrâ nûrun yoktur asla sâyesi
Kim ola evsâfin onun sâyesi*

16 Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî* (XV.y.y.'a kadar), İstanbul 1999, s. 305.

17 Yazıcıoğlu'nun bu eseri üzerine Âmil Çelebioğlu doktora tezi hazırlamıştır. Daha sonra bu çalışma iki defa yayınlanmıştır: Âmil Çelebioğlu, *Muhammediyye* (I-IV), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1974; *Muhammediyye* (I-II), MEB Yay., İstanbul 1996.

*Kim ki baksa yüzüne bayrân idi
Sanki yüzünde güneş seyrân idi*

*Nice karşından göreturur idi
Öyle ardından dahi görür idî*

*Zîrâ nûrun önü ardi bir olur
İçî dişî sâhibî' t-tedbîr olur*

*Onun için uyusa gözü onun
Uyumazdı gönlü der özü onun*

*Onun için arşa ferşe zeyn idi
Onun için Seyyidü'l-kevneyn idi*

*Hem mübârek başı idî müstedîr
Cebbesinin sathî idî müstenîr*

*Gözleri de'câ idî a'lâ nazar
Sûrmeliydi ince mâ zâga'l-basar*

*Her gece sürme çekerdi gözüne
Yattığı vakt resm idî kendüzine*

*Kirpiği uzun kaşı esnâ idî
Kâbe kavseyn idî ev ednâ idî*

*Kara idî hem sakalı sık idî
Sanasın boynı gümüş ibrik idî*

*Parmağı uzun idî hemçün kalem
Ne kadar vasf eylesem 'âciz kalam*

*Ayazı yassı idî yumşak harîr
İlle yapışmazdı dîbâc u serîr*

*Sadri vâsi'di berâber batmına
Kim ne bilür zâbiri ne batmî ne*

*Var idî göğsünde biraz ince kıl
Bir kılı kırk yar ve kâli ince kıl*

*İki çigninde biraz kıl var idî
İçî dişî dopdolu envâr idî*

*Hem yağırnında celâdet hâtemi
Var idi derler risâlet hâtemi*

*Var idi keklik yumurtasınca ol
Günden ezbardi risâletde resûl*

*Terlese dürler dökerdi tâneler
Müsgden eltâf idi ol dürdâneler*

*Ökçesinde az idi labmi onun
Mu'tedildi labm ile şahmi onun*

*Yürüse kuvvetli yürürdi katı
Ansuzun gören alırkı heybeti*

*Kim otursa meclisinde bir nefes
Gitmege etmezdi ömrünce heves*

*Söylese gâyet belîg idi fasîh
Sözine susuz idi Hîzr u Mesîh*

*Hulle-i hamrâ giyerdi gâb gâb
Cübbe-i hadrâ giyerdi gâb gâb***

Arap edebiyatı'nda olduğu gibi bizde de önceleri hadis, siyer, mevlid gibi eserlerde görülen hilye ile ilgili bilgiler zamanla müstakil eserler hâlinde ortaya çıkmıştır. Bizim tesbitimize göre, hilye ile ilgili rivayetler önce kelime kelime Türkçe'ye tercüme edilmiş, sonra bunların şerhleri yapılmıştır. Daha sonraları da şiir ve levha şeklinde hilye ile ilgili eserler meydana getirilmiştir.

Hilye-i Nebevî türüne ait müellifi bilinen en eski mensur hilye olarak Şeyhü'l-İslâm Hoca Sadettin Efendi (ö. 1008/1599)'nin *Hilye-i Cefîle ve Şemâ'il-i 'Aliyye* adlı eserini tesbit edebildik.¹⁹ Müellifi bilinen diğer mensur hilyeler ise şunlardır:

Abdullah b. Şâkir b. Mustafa Elbistânî Yemlihâ-zâde, *Hîyetü's-Şerîfe ve'n-Nâtu's-Seyyime*.

Ahmed b. Recep el-İstanbûlî, *Nüzbetü'l-Abyâr Fi Şerh-i Hîyeti'l-Muhtar*.

Ahmet Şemsî Halvetî, *Hilye-i Şerîfe*.

18 Âmil Çelebioğlu, *Muhammediye*, MEB Yay., c. II, ss. 125-127. Müstakil manzum hilyelerin ortaya çıkışı sonrasında da manzum siyer kitaplarında hilyelerle ilgili geniş bölümlere yer verildiği görülmektedir. Buna bir örnek olarak Mustafa Fevzi Efendi'nin manzum siyer niteliğindeki eserinde bulunan 218 beyitlik hilye gösterilebilir. Bk. Mustafa Fevzi b. Nu'man, *Şümusu's-Sâfâ fi Evsâfi'l-Mustafâ*, Tevsi-i Tibâ'at Matbaası, Dersa'-âdet 1331, ss. 43-55.

19 Bu eser Süleymaniye Kütüphânesi Laleli bölümü 1715/3 ve Hacı Mahmud Efendi bölümü 4423 numaralarda mevcuttur.

Akkirmânî Mehmed Efendi (ö. 1174/1760-1761), *Şerbu Hilyeti'n-Nebî*.

Akkirmânî Muhammed b. Mustafa, *Hilye-i Saadet*.

Ali Molla, *Hilye-i Şerif-i Rasulullah*.

Erzurûmî Mehmet Hanefî Efendi, *Hilye-i Şerife*.

Fethî Mehmet Ali Efendi (ö. 1274/1857), *Hilye-i Saâdet Tercümesi*.

Halil b. Ali el-Kırımı, *Hilye-i Nebevî*.

Hilmi Efendi, *Hilye-i Muhammed*.

Hulûsi Arif Eskişehrî, *Şerb-i Hilye-i Nebevi*.

İbn-i Kemâl Paşa, *Hilye-i Şerife Serbi*.

İsmâîl Sâdîk Kemal b. Muhammed Vecîhî Paşa, *Hilye-i Şerife-i Cenâb-i Peygâmberi*.

Kâdi Şâmî, *Hilye-i Şerife*.

Mantıkî Mustafa Efendi (ö. 1244/1828), *Mufassal Hilye-i Şerife*.

Mehmet Ergüneş, *Hilye-i Şerif Muhammediye*.

Müstakim-zâde Süleyman Sa'düddin Efendi (ö. 1202/1787), *Hilye-i Nebeviyye ve Hulefâ-i Erbâ'a*.

Nûrî, *Hilye-i Nebevi*.

Şeyh Emir Tarikatçı, *Hilyeti'n-Nebî*.

Şeyhî, *Hilye-i Nebeviyye*.

Vahdî İbrahim b. Mustafa (ö. 1126/1714), *Terceme-i Hilye-i Şerîf*.

Vecdî Ahmed, *Hilye-i Nebî*.²⁰

Manzum hilye-i Nebevi sahasında ilk eser ise Şerîfi mahlaslı bir şairimize aittir. İki yüz elli beş beyitlik *Risâle-i Hilyeti'r-Rasûl* adlı eser Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Bayezid'e takdim edilmiştir. Yazıldığı tarih tam olarak bilinmemekle birlikte Şehzade Beyazıt'a takdim edildiğinden hareketle, eserin bu şehzadenin vefat tarihi olan 969/1562'den önce yazıldığını söylememiz mümkündür.

Hilye-i Nebevi türünün en meşhur olan eseri, XVI. yüzyıl şairlerimizden Hâkânî Mehmed Efendi'nin Hilye-i Hâkânî'sidir. Yedi yüz on beş beyitlik bu mesnevî 1007/1598 yılında nazmedilmiştir. Kendisinden sonra yazılan hemen hemen tüm manzum hilyelere kaynaklık eden bu mesnevînin çok sayıda yazma nüshasının yanısıra, hem Osmanlı hem de latin harfleriyle baskıları da yapılmıştır.

Türün bilinen en son örneği ise; Mustafa Fehmi Gerçek'in 22 Zilhicce 1360/10 Birincikânun 1942' de yazdığı *Hilye-i Fahr-i Âlem*'dir.

XVI. yüzyılda başlayıp hâlen devam etmekte olan bu gelenek çerçevesinde yazılan eserlerin asırlara göre dağılımı şöyledir:

1. XVI. Yüzyıl:

Şerîfi, *Risâle-i Hilyeti'r-Rasûl*, 969/1562'den önce.

20 Bu hilyeler hakkında bk. Zülfikar Güngör, *Türk Edebiyatı'nda Türkçe Manzum Hilye-i Nebeviler ve Nesimi Mehmed'in Gülistân-i Şemâ'il'i*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2000, ss. 21-25.

Hakânî, *Hilye-i Hâkânî*, 1007/1598.

2. XVII. Yüzyıl:

Nesimî Mehmed, *Gûlistân-ı Şemâil*, 1020/1611.

Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Hilye-Rasûlullâh*, 1038/1629'dan önce.

Mustafa Nûvâzî, *Riyâzû'l-Hîlîye*, 1049/1639.

Bosnalı Mustafa, *Tercüme-i Hîlîyetü'n-Nebî*, 1064/ 1654.

Cenâb Nuri Kastamonu, *Hilye-i Manzûme-i Rasûlullah*, 1085/1674.

Nâhîfî Süleyman, *Hîlîyetü'l-Envâr*, 1099/1688.

Selimî Dede, *Hîlîye-i Nebî*, 1100/1689'dan önce.

Hayrullah Hayri Efendi, *Hîlîye-i Şerîf*, 1111/1699.

3. XVIII. Yüzyıl:

Hâkim Mehmed Efendi, *Hîlîye-i Hâkimâ*, 1152/1739.

Arif Süleyman, *Hîlîye-i Nebî*, 1171/1758.

4. XIX. Yüzyıl:

Mehmed Necib Efendi, *Hîlîye-i Hâkânî'ye Nazire Olan Bir Mesnevi*, 1259/1843.

Rusçuklu Fethi Ali, *Milâd-ı Muhammedîyye-i Hâkânîyye ve Hîlîye-i Fethîyye-i Sultânîyye*, 1259/1843.

5. XX. Yüzyıl:

Aşık Kadîr, *Hîlîye-i Şerîf*, 1 Ramazan 1350/10 Ocak 1932.

Mustafa Fehmî Gerçekler, *Hîlîye-i Fahr-i Âlem*, 22 Zilhicce 1360/10 Birincikâ-nun 1942.²¹

Hat sanatımızın en güzel örneklerini oluşturan hîlîye-i şerîf levhalarının ilk örneklerinin 1090/1679-1680 tarihinde meşhur hattatlarımızdan Hafîz Osman Efendi (ö. 1109-1110/1698) tarafından yazıldığını Uğur Dermân belirtmektedir.²² Abdülkerim Abdülkadiroğlu ise, bir makalesinde²³ meşhur hattat Ahmet Karahisârî'ye ait olduğunu iddia ettiği bir hîlîyeyi tanıtmış ve Dermanın verdiği tarihin en az yüz yıl daha geri çekilebileceği tezini ileri sürmüştür. Bu bilgiler çerçevesinde levha şeklindeki hîlîyelerin de mensur ve manzum hîlîyeler gibi 16 veya 17. yüzyılda ortaya çıktıgı anlaşılmaktadır.²⁴

3. Hîlîye-i Nebevi Türünün Ortaya Çıkış Sebepleri

Şairlerimizin en önemli ilham kaynaklarından birisi olan Hz. Muhammed

21 Manzum hîlîyeler hakkında daha geniş bilgi için bk. Zülfikar Güngör, *Türk Edebiyatı'nda Türkçe Manzum Hîlîye-i Nebevîler ve Nesimî Mehmed'in Gûlistân-ı Şemâil'i*, ss. 39-92.

22 M. Uğur Derman, "Yazî Sanatımızda Hîlîye-i Saadet", *İlgî*, Aralık 1979, Yıl 13, S. 28, s. 35 ; Derman, "Hîlîye-Hat", *DÂ*, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 47.

23 Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "İlk Hîlîye Hattatı Ahmet Karahisârî mi?", *Millî Kültür*, Mart 1991, S. 82, s. 51.

24 Levha şeklindeki hîlîyeler ve hattatları için bk. Güngör, *age*, ss. 26-30.

(s.a.v.)'in bir beşer olarak nasıl bir yaratılışa olduğunu anlatan, vücut azalarını tarif ve tavsîf eden hilye-i Nebevî türünün ortaya çıkışına sebep olan etkenler bu sahada yazılan eserlerin sebeb-i telîf bölümlerinden tesbitimize göre şunlardır:

a. Peygamber Sevgisi

Sevgi, değeri tartışılamayacak kadar önemli bir duygudur. Dinimizde Peygamber sevgisi, Allah sevgisinden sonra gelen en önemli duygudur. Peygamber'i sevmek, sadece kalple ilgili bir duygudur. Aynı zamanda imanı boyutu olan bir olgudur. Bunun için Hz. Peygamber'i sevmekle ilgili rivayetler, hadis kitaplarımıza "Kitâbü'l-İman" başlıklı bölümünde kaydedilmektedir.

Türk sanat eserlerinin vücut bulmasında en önemli manevî sebebin sevgi olduğunu belirten Kunter, Türk sanat eserlerini "teşahhus eden sevgi" ve Türk medeniyetini de "sevgi medeniyeti" olarak nitelendirmektedir.²⁵ Onun bu tesbitine katılmamak mümkün değildir. Gerçekten de sanat ve edebî eserlerimizde, maddî veya manevî anlamda sevginin izlerini görmek mümkündür.

Kalple ilgili bir duygusal sevginin dış dünyamızda görülebilen belirtileri vardır. Sevginin en önemli tezahürlerinden biri, Psikolog Zick Rubin'e göre, sevnenlerin birbirlerine daha sık ve uzun bakması;²⁶ İbn Hazm'a göre ise, sevgiliyi derinden derine seyre dalmasıdır.²⁷ Hz. Peygamber'in sağlığında bazı ashabin ona olan sevgisini bu şekilde gösterdiği kaynaklarda bilinmektedir. Peygamber'in vefatından sonra onu dünya gözüyle görme imkânını kaybetmiş olan mü'minler ise, hilyesini öğrenerek onu hilyesinde görmüş olacaklarını düşünmüştür. Bu düşünce hilye türü eserlerin yazılmasına sebep olmuştur. Bunu Hilye-i Fahr-i Âlem adlı manzum hilyeyi yazan Mustafa Fehmi Gerçeker şöyle açıklamıştır:

*"Bunlar gözün aydın işte Hilye
Olsun sana yâr-i cân bediyye*

*Gör vasfımı ondan asla yükselsel
Çık evc-i bayâl-i vasla yükselsel*

*Görmek o habîbi başka bir zevk
Dünyâda o zevke var mı mâ-fevk*

*Her göz onu görmek ister ammâ
Geçmiş o saâdet asrı bayfâ*

25 Bk. Halim Baki Kunter, "Türk-İslâm Sanat Eserlerine Vücut Veren Manevî Âmiller", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, c. VIII, s. 11.

26 Bk. Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış, Psikolojinin Temel Kavramları*, İstanbul 1994, ss. 539-540.

27 Bk. İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı, Sevgiye ve Sevenlere Dair*, trc. Mahmut Kanık, İstanbul 1985, s. 80.

*Biz sonrakiler ki bî-nâsîbîz
Hasret-keş-i rü'yet-i Habîbîz*

*Kalmış bize Hîlyesinde rü'yet
Tevfîk-i Hudâ ederse minnet*

*Al Hîlye-i pâkin aç nikâbin
Seyr eyle güzellik âfitâbin*²⁸

Hîlyelerin Hz. Peygamber'e duyulan aşırı sevginin bir ifadesi olarak kaleme alındığıyla ilgili olarak **Gülistân-ı Şemâil** adlı hîlyede ise şu beyitler yer almaktadır:

*"Giyüp ey hâme abbâsî libâsi
Beyân et hîlye-i bayru'l-inâsi*

*Cemâl-i bâ-kemâl-i Mustafâ'yı
Hikâyet eyle vir câna safâyi*

*Elâ iy bülbül-i gûyâ-yı güftâr
Pür olsun hoş sadâyâ-yı güftâr*

*Sadâya başladı bülbül çemende
Nevâ-yı 'aşka âgâz eyle sen de*

*Olup dem-sâzı sûz ü sâz-i 'aşkuma
Olup hem-râzı ehl-i râz-i 'aşkuma*

*İdüp 'îşk-i Rasûl evcînde per-vâz
Mahabbet kissasından eyle âgâz*

*Haber vir 'âşka ma'sûk-i gûlden
Hezâr-i zâra râz aç bûy-i gûlden*²⁹

b. Hz. Peygamber'in Şefaatine Ulaşma Arzusu

Birçok hîlye müellifi eserini Hz. Peygamber'in şefaatine vâsil olmak ve böylesce bağışlanmak üzere kaleme almışlardır. Hâkânî bunu şu şekilde açıklamıştır:

*"Bunu ey cümle-i mahlika mutâ'
Eylerim vâsita-i istisfâ*

28 Mustafa Fehmi Gerçekler, *Hîlye-i Fahr-i Âlem*, İstanbul 1944, s. 134.

29 Nesîmî Mehmed, *Gülistân-ı Şemâ'il*, Millet Ktb., Ali Emiri Manzum 1400, vr. 56b-57b.

*Umarım ede beni ebl-i cinâن
Yümn-i evsâf-i Nebiyyü'l-Adnân*

*Hem necâtimâ berât ola benim
Seyyâdüm basenât ola benim.³⁰*

c. Hilyelerin Havası Hakkındaki Haberler

Hz. Peygamber'e sağlığında büyük bir sevgiyle bağlanan ona ait bir şeye sahip olmak için onun saç ve sakalına ait kilları kapişan sahabenin, onun vefatı sonrasında ona ait olan eşyalara, hırkasına, sakalına, kadem-i şerif vs. büyük değer verdiğine, bunları bir teberrük ve şifa vesilesi olarak gördüklerine dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Daha sonra gelen müslümanlar da, Peygamberlerine ait olan bu tür eşayı mukaddes bir emanet³¹ kabul etmiş, onları ziyarete önem vermiş ve böylece onun şefaatine ulaşmayı ümit etmişlerdir.³²

Hz. Peygamber'in mukaddes emanetlerine gösterilen bu ilgi onun hilyesine de gösterilmiştir. Bunda Hâkâni'nın nakl ettiği şu rivayet de etkili olmuştur: "Ali b. Ebî Talib'den şöyle rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Ben den sonra hilyemi gören kişi, beni görmüş gibidir. Kim bana özlem duyarak ona bakarsa Allah o kişiye cehennemi haram kılarsa ve onu kabir fitnesinden emin kılar. Onu kiyamet gününde çıplak olarak haşretmez."³³

Hadis mecmularında bulamadığımız bu rivayeti Hâkâni'den sonra bazı hilye nazımları da eserlerinde zikretmiştir. Şerifi ise, Hâkâni'nin kaydettiği bu rivayete benzer bir rivayeti "Der- beyân-ı vasiyyetü'r-Rasûl (a.s.) bâ-Ali kerrema'llâhu veche" başlığı altında nakletmiştir:

*"Rasûlullah nûr-i fabr-i 'âlem
Güzîn-i ser-firâz-i ibn-i âdem*

*Aliyyü'l-Murtazâ Şîr-i Hudâ'ya
Mûriûvet ma'deni kân-i sebâya*

30 Hâkâni, *Hilye-i Saadet*, hzl. İskender Pala, Ankara 1991, s. 44.

31 Hz. Peygamber'e ait olan mukaddes emanetler Türkiye'de Topkapı Sarayı Müzesi Hırka-i Saadet veya Emanât-ı Mukaddese Dairesi denilen bölümde muhafaza edilmektedir. Burada Hz. Peygamber'e ait olan emanetlerden hangilerinin bulunduğu ve bunların resimleri için bk. *Mukaddes Emanetler*, Başkanlığı Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yay., Ankara trs. Bu tanıtıcı eserde mukaddes emanetler hakkında, Arapça, Fransızca, İngilizce ve Türkçe bilgi verilmiş ve renkli resimleri basılmıştır.

32 Hz. Peygamber'e ait mukaddes emanetlerin Osmanlı'ya nasıl intikal ettiği ve bunlara sahaba ve daha sonraki Müslümanların gösterdiği ilgi ve teberrük vesile olarak kabul etmeleri hakkında bk. Nebi Bozkurt, "Mukaddes Emanetlerin Tarihi ve Osmanlı Devletine İntikalî", *MÜİFD*, İstanbul 1997, S. 13-15, ss. 7-26.

33 Hâkâni Mehmed Efendi, *Hilye-i Hâkâni*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1307, s. 11.

*Didi ey zümre-i merdânda mümtâz
Benüm evsâfimi ser-tâ-kadem yaz*

*Göricek mü'minîn evsâfim el-hak
Beni görmüş gibi olur muhakkak*

*İdenler bilyemi dillerde evrâd
Cebennemden olurlar anlar âzâd*

*Suya gark itmeye hifz ide Mevlâ
Ola menzilleri bî-şibb-i me'vâ*

*Oluç mazbar 'atâ-yi dest-gîre
Vebâ varmaya oldukları yire*

*Olur ni'metleri her gün ziyâde
Reb-i 'izzetde olmazlar fütâde*³⁴

Bu rivayetlerin halk üzerinde etkili olduğu, Hz. Peygamber'in hilyesinin manevî bir koruyucu gibi algılandığı, yanın ve her türlü afetlerden korunmak amacıyla evlerde hilye levhalarının asılı olduğu kaynak ve araştırmalarda geçmektedir.³⁵ Bu anlayış hilyelere olanraigbeti artırmış ve özellikle çok sayıda hilye levhasının yapılmasına sebep olmuştur.

d. İyi Bir Eser Bırakarak Hayırla Anılma Arzusu

Hilyelerin yazılılarındaki bir diğer sebep de, meydana getirilen iyi bir eser sayesinde gelecek nesiller tarafından hayırla anılma arzusudur. *Hilyeti'l-Envâr* adlı hilye nâzımı Nahîfi bütün eksik ve hatalarına rağmen hayırla yâd edilme arzusu ile eserini yazdığını şöyle açıklamıştır:

*"Bâ- şeref-i bilye-i pâk-i Rasûl
Eyleye pirâye-i levh-i kabûl*

*Budur ümmîdüüm gören ehl-i 'atâ
İde beni mazhar- i bayr-i du'â*

34 Şerifi, *Risâle-i Hilyeti'r-Rasûl*, Süleymaniye Kit., Murad Paşa no: 330, vr. 6b-7a.

35 Bk. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, Yay. hzl. Prof. Dr. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, İstanbul 1995, c. II, s. 360; Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, İstanbul 1977, s. 13; Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâili*, İstanbul 1997, s. 61; Müjgan Cunbur, "Şemâ'il-i Şerife ve Hilye-i Nebeviler", *Diyânet İşleri Başkanlığı Dergisi Özel Sayı*, Yıl 1970, s. 38; Mustafa Uzun, "Hilye" *DIA*, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 44.

*Eyleye ber merdüm-i sâhib-büner
Dîde-i insâf ile büsn-i nazar*

*Her ne 'ibâretle ki kıldum edâ
Kilmayalar baml-i nukûş-i riyâ*

*Cümleden el-kissa budur minnetüm
Çekmeyeler nâm-i fuzûliyyetüm*

*Hayr ile dâ'im beni yâd ideler
Rahmet ile rûhumi şâd ideler³⁶*

e. İslâm'da İnsan Resminin Yapılması ile Yasaklanması ile İlgili Haberler

İslâm'da resmin, daha doğrusu insan sûreti yapmanın hükmü tartışmalı bir konudur. İnsan sûreti yapmanın haram olduğunu söyleyenler olduğu gibi tapınmak ve ibadet kasrı olmaksızın yapmanın caiz olduğunu söyleyenler de olmuştur.³⁷ Ancak şurası bir gerçektir ki, İslâm sanatının temel hareket noktası olan tevhîd anlayışı, müslümanların meydana getirdikleri sanat eserlerinde müşâhhâslik'tan uzaklaşmalarına sebep olmuştur.³⁸ Bu anlayışın sonucunda, İslâm dünyasında batının aksine resim ve heykel sanatı yerine, daha soyut olan yazı sanatı ve minyatür gelişmiştir.³⁹

İnsan sûreti yapılmasına karşı oluşan olumsuz tavırlar, Hz. Peygamber'in resminin yapılmasını da mümkün kılmamıştır. Ancak resme göre gölge, derinlik ve hacim gibi unsurları kullanmadığı için İslâm'ın sanat anlayışına daha uygun düşüğünden müslümanlar arasında yaygınlaşan minyatür⁴⁰ tarzında Hz. Peygamber'in resimlerinin yapıldığını görmekteyiz. Hz. Peygamber'in minyatürlü bir siyârini tanıtan Zeren Tanındı, Hz. Muhammed'le ilgili ilk minyatür tarzında tasvirlerin 1307 tarihli bir tarih kitabında görüldüğünü belirtmektedir.⁴¹ Tanındı yayınla-

36 İrfan Aypay, *Türk Edebiyatı'nda Hilye Geleneği ve Nabî'nin Hileyeti'l-Envâr'*, (Yayınlanmamış Doçentlik Takdim Çalışması), Kütahya 1996, s. 53.

37 İslâm'da resim ve tasvir sanatının hükmü ile ilgili görüşler için bk. Osman Keskioglu, "İslâm'da Tasvir ve Minyatürler", *AÜİFD*, Yıl 1961, c. IX, Ankara 1962, ss. 11-23; Nusret Çam, *İslâm'da Sanat Sanatta İslâm*, Ankara 1997, ss. 18-58.

38 İslâm'ın sanat telâkkisinin mahiyeti ve tevhid inancının temel faktör olarak kabul edilmesi hakkında bk. Suut Kemal Yetkin, "İslâm Sanatının Mahiyeti", *AÜİFD*, Yıl 1952, S. 1, İstanbul 1952, ss. 44-47; Çam, *age.*, ss. 61-77.

39 Bk. Nurullah Berk, "İslâm Yazısında Plâstik ve İfade", *AÜİFD*, Yıl 1955, c. IV, S. I-II, Ankara 1955, ss. 49-50.

40 Minyatür sanatı hakkında bk. Hüseyin Tahir-zâde Behzad, "Minyatürün Tekniği", *AÜİFD*, Yıl 1953, S. I, Ankara 1953, ss. 29-32; Suut Kemal Yetkin, *agm.*, ss. 33-41.

41 Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebi İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul 1984, s. 9.

düğü kitapta Hz. Peygamber'i resmeden çok sayıda minyatüre yer vermiştir. Ancak bu minyatürlerde Hz. Peygamber'in yüzü, ya yeşil bir örtü ile örtülüdür, ya da beyaza boyanmış olarak yüz hatları belirsiz şekildedir.⁴² Ayrıca Tanındı'nın eserinde, XIV. yüzyılda yazılmış bir Mi'rac-nâme'den alınan ve Hz. Peygamber'in yüz hatlarını belli olarak resmedildiği bir örnek de mevcuttur.⁴³ Ancak bu tür minyatürler hiç bir zaman Müslümanların nazarında Peygamberlerinin tasviri olarak kabul görmemiştir. Bunun yerine Hz. Peygamber'le ilgili sözlü ve yazılı tasvirler yani hilyeler, Müslümanların Peygamberlerini tanımlarına ve onu kendi gönül dünyalarında istedikleri gibi tahayyül etmelerine imkân verdikleri için rağbet görmüştür.

Sözlü anlatımın tasvir gücü bazen ressamların tasvir gücünden daha fazladır. Bizim edebiyatımızda öyle şiirler vardır ki, okundukları zaman insanların gözünde çok canlı tasvirlerin meydana gelmesine sebep olabilmektedirler. Sanki bu şiirlerde şairlerimiz sözü, bir ressamın fırçası gibi kullanmışlardır.⁴⁴

Hz. Peygamber'in hilyesi ile ilgili sözlü tasvirler de, sanatkar bir ressamin, ustası bir fotoğrafçının ve dikkatli bir kameramanın yakalayamayacağı mükemmellikte bir portre çizecek kadar ayrıntılara sahiptir. Konuya ilgili araştırmaları olan Ali Yardım zikrettiğimiz bu tesbiti yaptıktan sonra, sözlü tasvirlerin değeri ile ilgili olarak şunları da kaydetmiştir: "Sözlü tasvirler, asırların tahrîbatı ve tahrifatı ile renk atıp pörşümediği gibi, fırçanın nûfuz edemediği kapalı çizgileri de dile getirmektedir. Eğer cevaz verilseydi de, en usta ressamların fırçası ile resmi yapılsayıdı, bugün O, her hâlde bir efsane peygamberi olmaktan öteye geçemezdi. Nitekim işte, dünya çapında ressamlar yetiştirdip, yer yüzünü putlarla dolduran Hristiyanlığın peygamberinin âkibeti ve işte, gördüğünü kağıda ve taşa değil, gönlüne ve kafasına nakşeden Müslümanların peygamberinin mükemmel canlı tasviri.."⁴⁵

M. Zeki Pakalın da, İslâm'da resmin iyi görülmemesinin, Hz. Peygamber'in eşkâlinin resme mukabil olarak yazıyla tesbit edilmesine sebep olduğunu ve bu tür eserlere de Hilye denildiğini söylemiştir.⁴⁶

Bu bilgiler ışığında sonuç şunu söyleyebiliriz: Kanaatımızce Hz. Peygamber'in resminin olmayı, Müslümanları onu hylesinden tanıtmaya yönelmiş ve bu da konuya ilgili eserlerin meydana getirilmesinde önemli bir sebep olmuştur.

42 Bk. Tanındı, *Siyer-i Nebi İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*, Resim 5, 8, 10, 12, 16 vs.

43 Bk. *Aynı eser*, Minyatür V.

44 Divan şairlerimizin sözü canlı bir tasvir aracı olarak kullanmaları hakkında bk. Cemal Kurnaz, "Divan Şiirinde Resim Temayülü", *Millî Kültür*, S. 56, Mart 1987, ss. 17-23 ve S. 57, Mayıs 1987, ss. 76-82.

45 Ali Yardım, "Hilye-i Saâdet Peygamber Efendimiz'in Yaratılış Güzellikleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 1978, c. 7, S. 4, s. 13.

46 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarîh Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, c. I, s. 342.

Sonuç

Hz. Peygamber'in bedenî özelliklerinin anlatıldığı hilye-i nebevi ile ilgili bilgiler, öncelikle hadis kitaplarında yer almış, daha sonra hadis âlimi Tirmizî (ö. 279/892) tarafından derlenen *Kitâbü'-ş-Şemâil* adlı eserin baş tarafında bir araya toplanmıştır. Arap Edebiyatı'nda olduğu gibi Türk Edebiyatı'nda da hilye ile ilgili bilgiler siyer, hadis, mevlit türü eserlerde nakledilmiş; zamanla bu bilgiler müstakil eserler hâlinde toplanmıştır. Edebiyatımızda hilye-i Nebevî ile ilgili müstakil eserlere 16. yüzyılda rastlanmıştır. Bu türle ilgili olarak mensur, manzum, levha ve gül şeklinde ürünler ortaya konulmuştur. Hilye-i Nebevî türünün doğuş sebeplerinden en önemlileri ise, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e duyulan sevgi ve onun şefaatine kavuşma arzusudur.

Abstract

The *Hilye-i Nebevis* are works which give an account of what kind of a personality the Prophet was created with. The first information about the *hilye* have been told by prominent ones, especially Hz. Ali, out of the people who saw and shared times with the Prophet. The information which was contained in such kind of works as *hadith*, *siyer*, *shemail* were in time collected in independent pieces of work. Prose, verse and inscription genres of *Hilye-i Nebevis* emerged in our literature as of the 16th century. The first verse work about the genre of *Hilye-i Nebevi* belongs to a poet of ours who goes with the by-name of Sherifi.